

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ШКОЛСТВА
У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ (1918–1941)

Писмени рад ученика Огледне народне школе Краљ Александар I из Београда
(Драгољуб Бранковић, Тодор Лиличић, Огледна народна школа „Краљ Александар I“
у Београду, Београд: Огледна народна школа „Краљ Александар“, 1937)

Ђурђа Максимовић
Филозофски факултет, Београд
petrovicdjurdja7@gmail.com

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ШКОЛСТВА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ (1918–1941)*

Апстракт: У раду је представљен институционални развој школског система Краљевине СХС/Југославије. Да бисмо адекватно приказали структуру, разматрали смо нормативне оквире, циљеве и функције система образовања у периоду од 1918. до 1941. године. Поред представљања основних карактеристика школског система, наставних планова и програма, осврнули смо се укратко и на продукцију уџбеника и на покрет за нову школу у овом периоду. Приказ система образовања пратиће и представљање појединих тешкоћа на које се наилазило у успостављању јединственог просветног система Краљевине СХС/Југославије. На самом крају рада, на једном општем нивоу, пружили смо свеобухватан приказ система образовања 1918–1941.

Кључне речи: школски систем Краљевине Југославије, грађанске школе, уџбеници у Краљевини СХС, систем војног образовања, развој школа у Краљевини Југославији

Крај Првог светског рата означио је крај једног историјског доба и почетак новог времена које је изнедрило младе националне државе, међу којима и Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Година 1918. представљала је значајну прекретницу у животу Европе и света. Простор новонастале Краљевине СХС био је економски и културно запуштен, испуњен различитим традицијама и са бројним економским, културним и просветним преградама. Такво стање је опстајало и у наредним деценијама и политичко јединство чинило илузорним, подстицало локалне сепаратизме и ускраћивало брзу модернизацију, а заједничку будућност чинило неизвесном.¹ Историјски развој ових народа

* Рад је настао у оквиру пројекта *Модели процењивања и стратегије унапређивања квалитета образовања у Србији* бр. 179060 који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

1 Љубодраг Димић, „Две слике просвете у Србији двадесетог века“, *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004.* зборник радова, прир. Зоран Аврамовић, (Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005), 213.

имао је своје токове. Они су вековима живели у посебним околности-ма, стварајући своју историју, националну културу, одвојени једни од других, имали су периоде својих падова и успона, вековима стварали легенде и митове и сакупљали у себе своју прошлост.² Много тога је делило историјске области уједињене 1918. у заједничку државу.

У области просвете, вековна раздвојеност народа оставила је дубоке трагове. Све те разлике је требало ускладити и пронаћи у њима оно што би могло да послужи као заједничка основа за изградњу новог система образовања. У раду на изграђивању јединственог система испољавале су се две супротне тенденције. Прва, унитаристичка, са јединственом школом, и друга, федералистичка, која је тежила подешавању школе према потребама и особеностима крајева и народа.³ Да би се дефинисала просветна политика, неопходно је било знати какво друштво се жели изградити и каквим средствима. Баш на то питање власт Краљевине СХС није имала одговора дуже од једне деценије. Наиме, ниједан просветни закон није донет у првих десет година, већ се радило по старим прописима. Све то је утицало да просветна политика буде „скуп жеља и пројеката који нису имали много заједничког с реалним стањем“ у коме су живела три народа.⁴

На крају постојања Краљевине Југославије било је 44,6% неписменог становништва (у неким крајевима између 60% и 70%, а међу женама и око 90%), а скоро пола популације у узрасту обавезног школовања (четворогодишњег) није било обухваћено народним школама.⁵ Према попису становништва из 1921, на простору данашње Србије живело је укупно 4.807.605 становника.⁶

2 Милан Мирковић, „Просветни савет у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929)“, *Сто година Просветног савета Србије: 1880–1980*, зборник радова, редактор Владета Тешић, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980), 85.

3 Исто, 89.

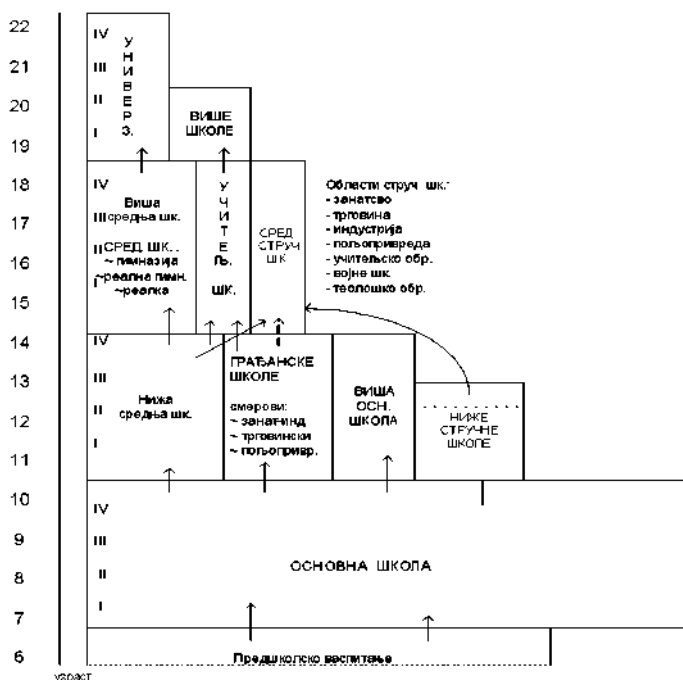
4 Димић, „Две слике просвете у Србији“, 216.

5 Никола Поткоњак, „Допринос српских интелектуалаца утемељењу и развоју школства у Србији у протекла два века“, *Два века образовања у Србији*, зборник радова, 47.

6 *Пописи становништва у Краљевини СХС и Краљевини Југославији*, датум приступа 1. 6. 2021, https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B5#%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D1%83_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%A1%D0%A5%D0%A1_%D0%B8_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%88%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%98%D0%B8

У наставку ћемо представити структуру школског система Краљевине СХС/Југославије. Да бисмо је адекватно приказали, разматрали смо нормативне оквири, циљеве и функције система образовања у периоду од 1918. до 1941. године. Поред представљања основних карактеристика школског система, наставних планова и програма, осврнућемо се и на продукцију уџбеника и укратко на покрет за нову школу. Развој школског система можемо посматрати кроз два периода. Први, од 1918. до 1929. и други од 1929. до 1941. године. Доношење важних закона условило је ове граничне тачке нашег истраживања. Поред тога, приказ система образовања пратиће и представљање појединих тешкоћа на које се тада наилазило у успостављању јединственог просветног система Краљевине СХС/Југославије.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Графикон бр. 1 – Школски систем Краљевине Југославије⁷

7 Александра Илић, „Школски систем, наставници и ученици у Србији 1804–2004“, Два века образовања у Србији, 159.

Наставни план и програм за основне школе из 1926. године

Први стуб заједничког нормативног оквира за основне школе постављен је 1926. и то није био закон, већ наставни план и програм. Он је представљао први документ којим је школски систем Краљевине третиран јединствено, а иако је донет као „приврмени“, остао је на снази до краја школске 1934/35. године. Стручна јавност је била затечена овим документом, јер се очекивало да најпре буде донет закон о народним школама којим би све школе биле третиране јединствено на територији Краљевине. Тек након доношења закона, очекивало се да ће бити донет наставни план и програм. Стручна јавност је сматрала да је овакав обрнут редослед за уједначавање школства осуђен на неуспех јер је јединствени наставни план и програм требало спровести у неуједначеним законским оквирима.⁸

Будући да јавност није била упозната са изградом овог документа у Министарству просвете, заобилажење стручне и јавне расправе о пројекту наставног плана и програма довело је до низа концептуалних недостатака у његовој коначној верзији.⁹ Наставним планом је обухваћено дванаест наставних предмета. Као обележје јединствености уједињених народа, у овом наставном плану, настави српског језика дат је назив „српскохрватски и словеначки језик“.¹⁰

Објављене су и краће студије о квалитету овог документа са јасним закључком да је неопходно што пре саставити пројекат новог наставног плана и програма из више разлога.¹¹ Прво, документ се односио само на неподељене школе и није садржао упутства за реализацију у подељеним школама, што га је чинило непотпуним. Друго, наставни план и наставни програм нису били усаглашени. Без обзира на све критике, наставни план и програм остао је на снази и учитељи су били у обавези да га реализују.¹²

Богатство различитих приступа у решавању одређених питања, као и различитих покушаја у пракси донело је покрет за радну школу. Његов најзначајнији допринос се огледа у „принципу активности ученика“. Овај концепт представља корен савремених педа-

8 Мр Александра В. Илић Рајковић, „Радна школа у Србији (1880–1940), (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за педагогију и андрагогију, 2013), 265.

9 Исто, 266.

10 Мирковић, „Просветни савет“, 101.

11 Илић Рајковић, „Радна школа“, 266.

12 Исто, 267.

гошких токова попут дуалног система стручног образовања, театског планирања у настави и др.¹³

Број основних школа 1925. био је 2.529, а 1939. године 3.271. Статистички подаци нам показују да је 1925. било 250.603 ученика, док је 1939. тај број дуплиран (611.630).¹⁴

Све оно што се дешавало у домену дневне политике и идеологије, као и одсуство стратегије, имало је свог најдиректнијег одраза у мерама и акцијама културне и просветне политике Краљевине.¹⁵

Закон о народним школама из 1929. године

На територији Краљевине, непосредно након уједињења, било је на снази 37 различитих државних и покрајинских закона и уредби које су регулисале област просвете.¹⁶ Основна школа је у Србији, Црној Гори, Војводини и Босни и Херцеговини трајала четири године, у Хрватској, Славонији, Срему и Међумурју пет година, шест у Далмацији и Љубљанској области, а у Мариборској области осам. Први нацрт закона о народним школама израђен је још 1919, међутим, тек 1929. донет је Закон о народним школама. Овим законом регулисано је уређење основних и виших народних школа, забавишта, школа за недовољно развијену или дефектну децу и течајева за народно просвећивање. Законом је прописано обавезно оснивање забавишта у свим већим градовима и индустријским центрима. Предвиђено је трајање школске обавезе на територији Краљевине осам година – осам разреда: четири разреда у основној школи и четири разреда у вишој народној, грађанској, средњој или стручној школи. Настава у овим школама је била општа и бесплатна, а обавеза у трајању од осам година је усвојена у начелу. Спровођење ове обавезе није имало једнаке околности у свим деловима Краљевине, па је њена реализација препуштена могућностима. У основним школама предвиђено је изучавање 14 предмета. Настава се изводила на државном језику – српскохрватском и словеначком. Након завршене основне школе, учење се могло наставити у грађанској, средњој или стручној школи и у том случају се није похађала виша народна школа. Заједнички

13 Исто, 385.

14 *Два века развоја Србије*, (Београд: Републички завод за статистику, 2008), 250.

15 Илић Рајковић, „Радна школа“, 224.

16 Димић, „Две слике просвете у Србији“, 218.

се реализовало васпитање мушке и женске деце, само у местима где су прилике допуштале вршено је раздвајање у посебна одељења.¹⁷

У Закону је стајало да је задатак народних школа „да наставом и васпитањем у духу државног и народног јединства и верске трпељивости, спремају ученике за моралне, одане и активне чланове државне, народне и друштвене заједнице“ и да шире просвету у народу непосредно и посредно сарадњом са различитим културним установама.¹⁸

Учитељи су могла бити лица са завршеном државном учитељском школом и положеним учитељским испитом зрелости или са вишом педагошком школом или са завршеним педагошким наукама на Филозофском факултету. Посао се добијао преко конкурса. Министар просвете налазио се на челу врховне школске управе и надзора. Он је постављао школске управитеље и надзорнике школских срезова.¹⁹

На територији Краљевине било је приметно да се са сваком годином повећава број народних школа, одељења, наставног кадра, деце обухваћене школом. То је једна од основних одлика целог периода. Све то, на први поглед, указује да се радило о средини у којој је просветни напредак био несумњиво високо динамичан. Међутим, свеобухватнија анализа показује да је тај напредак био стихијски и неравномеран. Несумњиво је да је увећање броја ђака било показатељ да су просветне власти успеле да школом обухвате значајан део популације. Са друге стране, увид у повећање броја школа, одељења и наставног кадра показује да улагања у школу нису пратила тај динамичан процес. Дакле, тридесетих година је повећан број ученика у школи, што је довело до поваћања броја ђака у одељењима, а у исто време то је значило погоршање услова за рад.²⁰

Наставни план и програм за основне школе из 1933. године

Нови наставни план и програм објављен је 15. јула 1933. године. Уз њега је стајала напомена да је израђен „на основи члана 42 и 44“ Закона о народним школама. Документ је требало да буде примењен само у одређеним школама како би се испитала његова ваља-

17 Закон о народним школама, *Просветни гласник*, 1929, 1109-1126.

18 *Исто*, 1109.

19 *Исто*, 1127.

20 Димић, „Две слике просвете“, 229.

ност. Стога је прописан као привремени и пробни. На основу сугестија учитеља, намеравано је да се након пробног периода изради коначна верзија овог документа. Почетак реализације коначне верзије у свим школама на територији Краљевине планиран је за школску 1934/35. годину. Међутим, план је измењен и реализација је одложена за годину дана, тако да је наставни план и програм из 1926. остао у употреби до краја школске 1934/35.²¹

УЏБЕНИЦИ

Главни просветни савет Краљевине СХС (Југославије), као наследник Главног просветног савета Краљевине Србије, уређен је према закону још из 1886. године. Сложени услови који су карактерисали изградњу нове државе утицали су и на веома успорен рад Савета. Сложена је и нова структура чланства Савета, које су чинили: представници просвете земаљских влада и покрајинских управа, љубљанског и београдског универзитета, Југословенског учитељског удружења и Професорског друштва Краљевине СХС.²²

Уџбеници и друга помоћна средства намењена ученицима и наставницима представљали су посебну област рада којом се бавио Главни просветни савет. Питање уџбеника се наметало на конкретнији и непосреднији начин него наставних планова и програма, посебно у покрајинама ван Србије.²³

Према Правилнику о уџбеницима који је прописан тек 1926, рукописи за преглед приспевали су путем конкурса или су писци могли увек свој рукопис да пошаљу Савету. Уколико не успе ни конкурс ни понуда писаца, Савет је ангажовао истакнуте стручњаке да напишу уџбеник. Наведеним одредбама отворен је простор за стални прилив рукописа и других књига, што је обећавало богат развитак уџбеничке литературе.²⁴

По увођењу шестојануарске диктатуре, 1929. године донет је Закон о уџбеницима, уз низ закона којима су регулисане готово све области у образовању. Закон је прописивао да уџбеници буду искључиво државног издања, а да се уџбеници приватних издавача могу користити у статусу привремених од почетка школске 1931/32. За

21 Живојин Ђорђевић, „Наставни план и програм за основне школе“, *Учитељ* 14(4)/1933, 257.

22 Мирковић, „Просветни савет“, 105.

23 *Исто*.

24 *Исто*, 106–107.

најбољи уџбеник, помоћну књигу или наставно средство држава је стицала издавачко право за период од четири године. Након тога, Министарство просвете штампа награђени рукопис и по њему се радило наредне четири школске године у одговарајућим школама и разредима на територији Краљевине.²⁵ Савет је и даље одобравао уџбенике свих издавача и након наведеног рока, тако да је и даље била велика продукција и одобравање уџбеника за све предмете и све школске нивое.²⁶ Већ 1929. одобрено је 104 уџбеника, 1930. године 139, од чега само читанки 21, а 1931. било је 123 уџбеника. То је само број одобрених, а број уџбеника који су такође прегледани, оцењени па одбијени био је исто толико велики.²⁷

Задатак да се за јединствену нацију, у јединственој држави, изгради јединствена школа и сходно томе да се за њу напишу јединствени уџбеници, био је стално у сукобу са недограђеношћу прокламованог јединства. Насупрот овом задатку, на пример, у пракси је постојала читанка за III разред основне школе, од Протића и Стојановића, у издању из 1912. коју је Савет готово неизмењеног садржаја одобравао до краја међуратног периода. У овој читанци грађа је распоређена у пет одељака: Српство, Вера и добро, Српске земље, Природа и Из српске прошлости. Ова иста читанка појављује се 1922, али сада у Краљевини СХС, када су се промениле и прошириле границе домовине. Стога су и писци извршили у том духу измене у читанци. Одељак Из српске прошлости добио је нови наслов – Наша прошлост. Наслов је промењен, али је садржај остао непромењен, и даље се радило о српској прошлости. Затим, у хрватском уџбенику земљописа стоји да су Земун и Сремски Карловци у Хрватској.²⁸

Трагања кроз читанке, земљописе, историје, друге уџбенике и књиге тог периода открила би доста сличних појава које показују колико су образовани људи, који су се нашли на местима на којима могу бити од великог утицаја, могли бити и од штете, уколико нису кадри да схвате своје време.²⁹

25 Закон о уџбеницима за народне, грађанске, учитељске и средње школе, *Просветни гласник*, 1929а, 740–745.

26 Александра Илић Рајковић, „Сто осамдесет година продукције уџбеника у Србији“, *Уџбеник: стара тема пред изазовима савременог доба*, зборник радова, ур. Ана Пешикан, Јелена Стевановић, (Београд: Институт за педагошка истраживања, 2019), 14.

27 Милан Мирковић, „Просветни савет Краљевине Југославије (1929–1941)“, *Сто година Просветног савета Србије: 1880–1980*, зборник радова, редактор Владета Тешић, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980), 132.

28 Мирковић, „Просветни савет“, 108–110.

29 *Исто*.

Конкурс за писање јединствених уџбеника појавио се тек 1935. Наредних неколико година обележено је расправама присталица и противника јединствених уџбеника. Тек у августу 1937. легализовано је постојеће стање, уз препоруку да се у школама употребљавају сви уџбеници које одобри Главни просветни савет. Ова „преорука“ је указивала на немоћ државе да спроведе јединствену просветну политику.³⁰

У овом периоду, између продукције уџбеника и педагошке праксе није било много мостова. Педагошка теорија и пракса су пратиле токове нове педагогије и радне школе. Сматрало се да је стара школа пасивна школа у којој је ученик само прималац информација и знања презентованих на предавањима и у уџбеницима. Па су тако уџбеници доведени на „лош глас“. Са једне стране, уџбеници су се масовно и неконтролисано продуковали, а са друге стране, њихова употреба у настави била је редукована. Такође, издавачи нису нудили тржишту нове облике уџбеничке литературе која би тежила и била прилагођена концептима и потребама радне школе.³¹

ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

Грађанске школе су биле намењене ученицима који су желели више образовање од оног које је нудила виша народна школа, а мање од оног које се добијало у средњим школама, из којих се даље могло на универзитет. Дакле, имале су ранг ниже средње школе. У њих су се могла уписати деца узраста 10–14 година. Школовање је трајало четири године а ове школе су имале следећа усмерења: трговинско, занатско-индустријско и пољопривредно. Прва два разреда су општег карактера, а у друга два настава је практичног карактера. Након завршене грађанске школе ученици су могли да наставе образовање у неким занатлијским школама, трговачким или у учитељској школи.³² Наставници у грађанској школи су могла бити лица са завршеном вишом педагошком школом и положеним дипломским испитом или са завршеним учитељским течајем.³³

Овај тип школа био је распрострањен у неким деловима Краљевине. На територији Србије до 1926. није отворена ниједна грађанска школа. Наставни планови и програми за ове школе су до-

30 Димић, „Две слике просвете“, 219.

31 Илић Рајковић, „Сто осамдесет година“, 15.

32 Закон о грађанским школама, *Просветни гласник*, 1931, 1013–1015.

33 *Исто*, 1023.

ношени у неколико наврата, од 1920, као привремени. Међутим, тек 1926. донет је наставни план и програм који је важио десет година, а Закон о грађанским школама донет је 1931.³⁴

Министар просвете се једним актом обратио Главном просветном савету да размотри мрежу гимназија и да својим предлогом одреди које од њих треба затварати. Међутим, Савет је одговорио да гимназије не треба затварати, него их претварати у грађанске и друге стручне школе, према потребама краја. На тај начин би се лакше сузио прилив „неподобних“ ученика на универзитете, пошто се са завршеном грађанском и стручном школом није могло ићи на факултетске студије. То је довело до проширивања мреже грађанских школа и у крајевима где их раније није било.³⁵

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

У школским системима и у Србији и у другим деловима земље, гимназија је била најближа оним снагама друштва које су имале доминантан утицај на развитак система образовања и служила је управо њиховим потребама. У њеном развоју смењивали су се утицаји, она се мењала и добијала нова обележја. Гимназија је заузимала „ексклузивну“ позицију, као једина установа на другом ступњу која припрема за учење на високим школама и универзитету.³⁶ Уместо старе латинске школе са изразитим утицајем цркве померања су се кретала у правцу увођења природних, техничких и савремених друштвених наука у школске програме. На основу тога, испољавале су се две крајности, два типа средњих школа: гимназија или класична гимназија, на једној страни, и реалка на другој, а између њих као нека врста компромиса појавила се реална гимназија.³⁷ С обзиром на то да је гимназија припремала ученике за универзитетске студије, за спремање високообразованих кадрова, будућих управника државе, водило се рачуна да ти кандидати могу да поднесу трошкове тако дугог школовања, као и да су способни за такве студије.³⁸

34 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“, 143.

35 Мирковић, „Просветни савет“, 103.

36 Арсен Ђуровић, *Космолошко трагање за новом школом: модернизацијски изазови у систему средњошколског образовања у Београду 1880–1905*, (Београд: БИГЗ, 1999), 179.

37 Мирковић, „Просветни савет“, 104.

38 *Закон о средњим школама*, (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1898).

Дуализам и неједнакост овог система огледали су се управо у постојању гимназије, као привилеговане школе на другом ступњу, која је једина водила ка високом образовању. Затим, у постојању низа школа (нижих средњих, занатских, грађанских...) које нису омогућавале стицање потпуног средњег образовања, а тек није могло бити речи о продужавању школовања на наредном ступњу.³⁹

У Србији се радило по Закону о средњим школама из 1898. (са допунама 1902) и он је предвиђао постојање ове три школе: гимназије, реалке и реалне гимназије. Реалне гимназије су биле најраспрострањенији тип. Нацрт закона о средњим школама састављен је 1922, али је донет тек 1929. године. У том времену рад у школама на територији Краљевине уједначаван је разним уредбама и расписима. У току 1924. и 1925. нижи разреди реалне гимназије добили су нови наставни план и програм, а виши разреди 1927. Од укупног броја часова по овом наставном плану трећина је предвиђена за садржаје из националне групе предмета.⁴⁰

По Закону о средњим школама из 1929. задатак средње школе је „да складно развија способности ученика, да им да више опште и национално образовање, да васпита морал и карактер, да развија у њима дисциплину рада и свест о задацима живота и о социјалним и грађанским дужностима, да их оспособи за лакше и успешније напредовање у доцнијим позивима и за стручно и научно усавршавање на високим школама и универзитетима“.⁴¹

Из мноштва таксативно наведених задатака средње школе занимљиво је поменути онај који је тада био један од политичких и у педагошком погледу најактуелнијих, а то је да се код ученика истовремено развија „јасна заједничка национална свест о припадности заједници југословенског народа“ јер „Национално васпитање омладине мора да буде југословенско“.⁴²

Законом о средњим школама из 1929. године типови школа остали су исти. Средња школа се отвара само краљевим указом и на предлог министра просвете и није могла бити приватна. Предвиђена је и редукција броја школа због недостатка квалификованих наставника. То је и учињено, али у најсиромашнијим областима.⁴³

39 Никола Поткоњак, *Систем образовања и васпитања у Југославији*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980).

40 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“, 143.

41 Закон о средњим школама, *Просветни гласник*, 1929, 683.

42 Исто.

43 Исто, 686.

Законом је предвиђено коришћење оних уџбеника који одговарају прописима Закона о уџбеницима, као и прилагођавање васпитног и наставног рада индивидуалности ученика и њиховим животним приликама.⁴⁴

Ђачка удружења су се могла оснивати само са циљем интелектуалног, моралног, естетског и здравственог усавршавања, али не и на племенској или верској основи.⁴⁵

СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

У периоду Краљевине, стручно образовање могло је да се стиче у три нивоа. На нивоу грађанске школе биле су: шегртска стручна продужна школа занатског смера, иста школа трговачког смера и нижа стручна продужна школа трговачко-занатске омладине. Затим, у рангу непотпуне средње школе, којој је припадала већина стручних школа, биле су: женска занатска школа, мушка занатска школа, средња техничка школа, мајсторско-деловодска школа, виша стручна продужна школа трговачко-занатске омладине, дворазредна трговачка школа. На трећем нивоу, у нивоу потпуне средње школе биле су: трговачка академија, геометријски одсек државне средње техничке школе и женска стручна учитељска школа.⁴⁶

Стручне школе су биле разнолико уређене на територији Краљевине. Такође, оне су биле и у домену више министарстава. На пример, Министарство социјалне политике било је надлежно за бабичке и нудиљске школе, док је домаћичке школе и школе за учитељице домаћичких школа организовало Министарство трговине и индустрије. Министарство саобраћаја припремало је особље за саобраћајну службу. Зато је организовање ових школа било веома компликовано. Међутим, у односу на друге врсте школа, неке области из овог домена школства су релативно брзо законски регулисане.⁴⁷

Крајем 1921. одржана је Конференција стручњака о стручној настави и већ следеће године као резултат њеног рада појавио се Закон о занатским, женским занатским и средњим техничким школама. Овим законом оснива се Државни завод за унапређење индустрије и занатства који је организовао и одржавао курсеве занатлијама са искуством. Десет година касније, свака од стручних школа (мушке за-

44 Исто, 688–689.

45 Исто, 697.

46 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“, 144.

47 Исто.

натске, женске занатске, средње техничке, трговачке) биће уређена посебним законом.⁴⁸

Закон о средњој пољопривредној школи, у којој је образовање трајало четири године, донет је 1920. Могли су је уписати ученици са завршеном нижом пољопривредном школом или након четвртог разреда средње. Ово је била потпуна средња школа, али и поред ње основане су и ниже пољопривредне школе: општа и специјална. У нижу (двогодишњу или трогодишњу) пољопривредну школу могла су се уписати деца са навршених десет година. Циљ ове школе био је да ученици стекну „практична знања земљорадника за корисно газдовање“. У нижој пољопривредној школи стицала су се знања из посебних области као што су: млекарство, пчеларство, живинарство и др.⁴⁹

СИСТЕМ ВОЈНОГ ОБРАЗОВАЊА

Војно образовање се могло добити кроз неколико нивоа – од непотпуно средњег до универзитетског. Током читавог периода ова област школства је постепено уређивана. У рангу два разреда средње школе налазио се један број школа за подофицире: пешадијска, артиљеријска, инжињерска, коњичка, ветеринарска, болничарска, бродарска... Да би били примљени у ову школу, кандидати су морали испуњавати следеће услове: завршена основна школа и одређени узраст, а за неке школе је било неопходно и занатско искуство. Након што заврше ове школе, ученици нису могли наставити даље образовање.⁵⁰

У рангу непотпуних средњих школа су такође биле школе за образовање подофицира: нижа војно-занатлијска школа, поморско-ваздухопловна, војно-музичка и машинско-морнаричка. Поред различитих захтева у погледу узраста, за неке школе се тражила само завршена основна школа и једна година заната, а за неке два разреда гимназије. Дакле, кандидатима су постављани различити услови за пријем у ове школе, у зависности од специфичности струке за коју су се опредељивали.⁵¹

У рангу потпуних средњих школа биле су: виша војно-занатлијска школа, нижа школа војне академије, нижа војно-интендантска академија и нижа поморска војна академија.

48 Исто.

49 Закон о средњој пољопривредној школи, *Просветни гласник*, 1920.

50 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“ 146.

51 Исто.

У рангу универзитета су биле: виша школа војне академије, виша интендантска академија и виша поморска. Припрема за ђенералштабну службу се сматрала највишом школом.⁵²

Поред школа за кадровску армију развијало се школство и за резервни састав. Ове школе су најчешће биле размештене у кругу официрских школа. У Краљевини је школовано око 30.000 резервних официра, за оно време најобразованијих младића са завршеном средњом школом или факултетом, односно неком од академија.⁵³

СИСТЕМ ТЕОЛОШКОГ ОБРАЗОВАЊА

На територији Краљевине Југославије постојале су школе за теолошко образовање у оквиру свих вера које су егзистирале на њеном простору. На територији Србије налазиле су се православне богословске школе. Оне су биле у рангу потпуних средњих школа и уређене су Правилником о богословијама 1928. и Упутствима 1932. године. Трајање обуке је скраћено са девет на шест година. На основу тога, промењена је узрасна граница и услови пријема. Кандидати који су желели да иду у ову школу требало је да имају завршену непотпуну средњу школу, положене течајни и пријемни испит и минимум 14 година старости. Након завршене школе, ученици са постигнутим одличним или врло добрим успехом могли су да наставе школовање на Теолошком факултету.⁵⁴

ОБРАЗОВАЊЕ УЧИТЕЉА И УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ

Образовање учитеља до 1929. године

Први светски рат проузроковао је губитак великог броја учитељских живота. На територији Србије и Црне Горе било је области које су у потпуности остале без основних школа и учитеља.⁵⁵ Током 1919. и 1920. почело се са организовањем течајева у посебним, педагошким одељењима која су се налазила у оквиру виших разреда гимназије са циљем решавања проблема учитељског кадра. Ученици су

52 Исто, 147.

53 Миле Бјелајац, „Војно образовање и његов значај у Србији (1804–2004)“, *Два века образовања у Србији*, 295.

54 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“, 147.

55 Видети више у: Сања Петровић Тодосијевић, „Однос комунистичке власти према ‘старом’ учитељском кадру после Другог светског рата“, *Токови историје* 2/2016, 121–149.

подстицани да наставе образовање у педагошким одељењима додељивањем стипендија и бесплатном исхраном. Ово је имало за циљ обезбеђивање школског кадра, јер су ученици који су добијали стипендију били у обавези да се баве учитељским позивом. образовање које се стицало у педагошким одељењима разликовало се од оног у учитељским школама, по трајању и по квалитету. Након рата, прве две генерације ученика у овим одељењима звање учитеља су стекле за две године, док је то касније продужавано на три, па на четири године.⁵⁶

Поред педагошких одељења отворено је и неколико учитељских школа. Учитељске школе које су установљене пре периода ратова наставиле су са радом 1919, али у нестабилним материјалним околностима. Већина ових школа није имала своју школску зграду, а квалитет наставе је био ометен и неадекватним наставним кадром.⁵⁷ У учитељским школама од 1919. до 1926. настава се реализовала према наставном плану и програму за учитељске школе у Србији из 1905. године. Међутим, 1926, када је прописан наставни план и програм за основне школе, и настава у учитељским школама била је прилагођена овом документу. Педагошку групу предмета чинила су четири наставна предмета: педагогија са историјом, психологија и логика, методика и школски рад. Због нестабилности професорског кадра и осталих проблема, главну улогу у упознавању ученика са садржајима педагошких предмета имали су уџбеници *Општа педагогика* Љубомира Протића и методике Душана Рајичића и Јована Ђ. Јовановића.⁵⁸

Оно што је представљало новину у односу на претходне периоде јесте могућност вишег педагошког образовања. Уредба о оснивању Више педагошке школе донета је 1936/37. године. Услови за упис су били: завршена учитељска школа, положен учитељски испит, одређен број година успешне учитељске праксе, године старости, као и неки специфични услови који се односе на конкретно подручје рада. Ова дворазредна школа имала је више смерова: за наставнике грађанских школа, наставнике дефектне деце и за надзорнике.⁵⁹

Учитељске школе од 1929.

Закон о учитељским школама донет је 1929. године. Ове школе се отварају краљевим указом на предлог министра просвете и по

56 Илић Рајковић, „Радна школа“, 295.

57 Исто.

58 Исто, 296.

59 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“, 144.

сагласности Савета. Оне су биле у рангу средњих школа, искључиво државне и то као мушке, женске и мешовите, петоразредне и интернатски уређене.⁶⁰ Да би се уписали, кандидати су морали да испуњавају следеће услове: грађанска или нижа средња школа са нижим течајним испитом и узрастом од 14 до 17 година. Након завршене учитељске школе ученици су могли наставити школовање на универзитету или у вишим педагошким школама.⁶¹

Задатак учитељске школе био је да ученицима пружи опште и стручно педагошко образовање, да их образује у духу државног и народног јединства и верске толеранције и да их припрема за националну, просветну и културну мисију у народу, а посебно на селу. Настава у овим школама била је једнака за све ученике на територији Краљевине.⁶²

Законом је предвиђено изучавање оних предмета које пропише министар просвете посебним правилником након саслушања директора учитељских школа, Главног просветног савета, притом водећи рачуна да наставно градиво у свим разредима буде на одговарајућој научној висини. Законом је дефинисано да наставни и васпитни рад наставника треба да буде прилагођен индивидуалним карактеристикама ученика, као и да буде повезан са осталим васпитним чиниоцима.⁶³

Закон је такође предвиђао коришћење вежбаонице као саставног дела учитељске школе, која се уређује према њеним потребама а све са циљем реализовања стручне праксе будућих учитеља. У случају потребе, министар просвете је могао да отвори при учитељској школи и разне течајеве: за забавиље, домаћинство, пољопривреду итд.⁶⁴

Ученици су могли имати своја удружења са циљем умног, моралног, естетског и телесног усавршавања, а никако на племенској или верској основи. Након завршених пет разреда у учитељској школи, ученици полажу учитељски дипломски испит, након чега стичу звање учитеља народне школе.⁶⁵

Законом су дефинисани и услови за пријем наставничког кадра у учитељским школама. За професора учитељске школе поставља се професор средње или стручне школе који има стручну спрему за

60 Закон о учитељским школама, *Просветни гласник*, 1929, 719.

61 *Исто*, 724–725.

62 *Исто*, 718.

63 *Исто*, 721–22.

64 *Исто*, 723.

65 *Исто*, 727.

одређени предмет. За учитеља вештина поставља се лице које има положен стручни испит из своје области, за професора непедогошке групе предмета положен професорски испит, а за професора педагошке и филозофске групе предмета докторат из „филозофских наука“. Законом је било прописано да учитељи у вежбаоници треба да имају диплому двогодишњег курса Више педагошке школе и положен дипломски испит. Уколико нема кандидата са оваквим квалификацијама, учитељи вежбаонице су могла бити лица која имају најмање шест година успешног рада у народној школи и положен практични учитељски испит. Учитељи су могли добити плаћено одсуство до годину дана ради стручног усавршавања и упознавања школских система у другим државама.⁶⁶

Наставним планом и програмом који је прописан 1931. замењени су документи из 1926. године. Ученици су педагошко-психолошка знања стицали кроз шест предмета: психологија с логиком, дечија и педагошка психологија у трећем и петом разреду; општа педагогика у четвртном разреду; историја педагогике, школска организација и администрација у петом разреду; методика и школски рад у четвртном и петом разреду.⁶⁷

До почетка тридесетих година школе су добиле своје зграде, наставни кадар је био у складу са траженим квалификацијама, што је довело до стабилизације материјалних и кадровских питања. За упис у учитељске школе се пријављивао већи број кандидата од предвиђеног, тако да је била актуелна бојазан власти од хиперпродукције учитеља.⁶⁸

УНИВЕРЗИТЕТИ

Закон о универзитетима који је донет јуна 1930. требало је да уједначи и регулише рад високошколских установа на територији Краљевине. Предвиђено је да се универзитети налазе у Београду, Загребу и Љубљани. Универзитет у Београду, према овом закону, имао је шест факултета: Филозофски, Правни, Богословски (православни), Медицински с фармацеутским одсеком, Технички и Пољопривредно-шумарски. Такође, Законом је потврђена уредба о Филозофском факултету у Скопљу и Правном факултету у Суботици као засебним факултетима Универзитета у Београду.

66 Исто, 728–729.

67 Илић Рајковић, „Радна школа“, 298.

68 Исто.

Према Закону, универзитет је дефинисан као највиша просветна установа за „стручну спрему, обрађивање науке и изграђивање југословенске националне структуре, којој је загарантована аутономија“. На универзитет су се могли уписати само они кандидати који су положили испит зрелости у гимназијама, реалним гимназијама и реалкама.⁶⁹

Београдски универзитет се приближио, бар по физиономији, високим школама у Европи захваљујући великом броју факултетских установа – семинара са библиотекама и научних завода са лабораторијама, наставно-научним групама и катедрама. То је створило могућности за дубље специјализације научних и стручних кадрова школованих на Универзитету. Тридесетих година на Београдском универзитету је оформљено двадесет нових института, петнаест семинара, десет завода, седам клиника, шест лабораторија, четири кабинета, три музеја, три катедре, две библиотеке и једна радионица. Универзитет се стално ширио зидањем нових зграда и пријемом нових студената, иако за све ово није било довољно кадрова и материјалних услова за рад. Поред свих проблема који су га пратили, он је успевао да оствари постављене задатке, захваљујући личним напорима својих професора и студената.⁷⁰

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Школа је утемељивала и зрачила духом рационализма, који је омогућавао „велики искорак“ у XX век, формирала свест да ново доба долази и да за њега треба изградити институције, донети законе, променити менталитет и извршити културни препород како би се прихватио плурализам у сфери идеја, новог начина производње, новог начина живота, а превазишла традиционална схватања. Задатак школе и просвете огледао се у обликовању младог човека, који је у учионицу дошао са сопственим системом вредности и усвојеном културом народа из кога је потекао, а из ње излазио са усвојеним знањима која отварају нове просторе и подстичу трагање за новим светом – богатијим, другачијим, модернијим и бољим од онога у коме се живи. Сматрало се да школа и просветни радник чине „базис државне зграде“, а да народна просвета после пушке и топа зау-

69 Илић, „Школски систем, наставници и ученици“, 147.

70 Исто, 148.

зима „прво место“ у процесу стицања слободе и остварења основног националног задатка.⁷¹

У периоду између два рата у западним земљама све одлучније се захтева реформисање школе. Долазе до изражаја разна, али по својим полазним основама и усмерењима веома слична гледишта. Врше се различита експериментисања, стварају се школе са усмерењем на методичка питања, и то првенствено у основној школи и забавишту, односно тамо где се постављају темељи система образовања. Под називом нова школа појављују се разне варијанте: школа рада, активна школа, продукциона школа, систем пројеката и лабораторијских радова чије основе могу да се пронађу код Декролија (Ovud Dekroli), Дјуија (John Dewey), Кершенштајнера (Georg Michael Anton Kerschensteiner) и других педагога Европе и Америке.⁷²

У новој држави – Краљевини СХС – рад Главног просветног савета и Министарства просвете одвијао се у тешким и сложеним условима, који су произилази из сложености односа између уједињених народа, први пут спојених у једну државну заједницу. У развоју школства, као и у другим областима, постојале су велике разлике у тадашњој пракси. Стога је рад на изграђивању јединственог система образовања био веома тежак и комплексан посао.⁷³

На територији Краљевине наша су се подручја на којима су се до тада школе развијале у веома различитим историјским, друштвеним, културним, верским и економским околностима. У неким крајевима школе су имале дужу традицију и налазиле се на релативно високом развојном нивоу (Словенија, Војводина, један део Србије и Славонија), док у другим областима, тек ослобођеним од Турске, школе уопште нису постојале (Косово, Метохија, Новопазарски крај). У оваквим условима било је веома тешко извршити било какво уједначавање у области школства, а још теже донети јединствене законе који би важили за школе истог нивоа и типа за целу земљу, што је био први задатак Министарства просвете у новој држави. Школе на територији нове државе разликовале су се по свим битним елементима: од постојања и опремљености школских зграда, наставних планова и програма, трајања школовања, обухвата ученика, школске мреже до постојања различитих типова школа и нивоа, оспособље-

71 Димић, „Две слике просвете“, 214–215.

72 Мирковић, „Просветни савет Краљевине Југославије“, 120.

73 Исто, 89.

ности наставног кадра, а посебно у односу на окружење у којем су се налазиле. Сваки постављени захтев у виду закона, уредби и прописа за једне је био сувише висок, а за друге недовољан.⁷⁴

Било је тешко остварити и један од основних захтева да „све школе морају давати морално васпитање и развијати државничку свест у духу народног јединства и верске трпељивости“. То није било могуће остварити током првих година постојања нове државе, али циљ оваквог васпитања није постигнут ни током укупног постојања те државе – све до 1941. године.⁷⁵

Привременост је била основна карактеристика законодавства, наставних планова и програма, уџбеника и администрације. Рад у просвети и школству у овом периоду сматра се „експериментом“ у просветној политици. У прилог томе сведочи и бирократски апарат Министарства просвете. У 24 владе, оформљене у периоду 1918–1929. било је 27 смена министра просвете.⁷⁶ Привременост није била одлика само наведених сегмената школства већ је цео рад имао такав карактер и није могао дати значајније резултате. У првој и другој деценији постојања нове државе, рад у просвети и школству одвијао се неплански, неорганизовано, од случаја до случаја.⁷⁷

На крају, можемо да закључимо да су велики материјални, културни и просветни напори које је држава чинила сведочили у прилог чињеници да је терет који је наслеђен из претходних векова донет у нову државу. Према томе, тај „терет“ пресудно је утицао да неравномерност југословенског друштва опстаје и да се временом увећава.⁷⁸

РЕЗИМЕ

Рад настоји да представи институционални развој школског система Краљевине СХС/Југославије. Структура школског система приказана је кроз разматрање нормативних оквира, циљева и функција система образовања у периоду од 1918. до 1941. године. Период Краљевине СХС/Југославије обележен је великим материјалним, културним и просветним напорима. Тежња за изградњом јединственог школског система, са јединственим законима, била је

74 Поткоњак, „Допринос српских интелектуалаца“, 46.

75 Исто, 47.

76 Димић, „Две слике просвете“, 219.

77 Поткоњак, „Допринос српских интелектуалаца“, 48.

78 Димић, „Две слике просвете“, 231.

тешко остварљива. Систем образовања у овом периоду пратиле су изразите тешкоће које су условљене различитим традицијама, културама и историјом народа који су живели на територији Краљевине. Те тешкоће су се временом увећавале и доводиле просвету и школство у још тежу позицију.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- *Закон о средњим школама*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1898.
- Закон о средњој пољопривредној школи. *Просветни гласник*, 1920.
- Закон о средњим школама. *Просветни гласник* 9/1929, 683–717.
- Закон о народним школама од 5 децембра 1929. године, са изменама и допунама од 7. јула 1930. године. *Просветни Гласник* 12/1929, 1109–1164.
- Закон о уџбеницима за народне, грађанске, учитељске и средње школе. *Просветни Гласник* 9/1929, 740–745.
- Закон о учитељским школама. *Просветни гласник* 9/1929, 718–740.
- Закон о грађанским школама, *Просветни гласник* 12/1931, 1013–1109.
- *Пописи становништва у Краљевини СХС и Краљевини Југославији*. Датум приступа 1. 6. 2021. https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B5%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D1%83_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%A1%D0%A5%D0%A1_%D0%B8_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%88%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%98%D0%B8
- Бјелајац, Миле. „Војно образовање и његов значај у Србији (1804–2004)“. *Два века образовања у Србији*, зборник радова, прир. Зоран Аврамовић, 285–302. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005.
- Димић, Љубодраг. „Две слике просвете у Србији двадесетог века“. *Два века образовања у Србији*, зборник радова, прир. Зоран Аврамовић, 213–244. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005.
- Ђорђевић, Живојин. „Наставни план и програм за основне школе“. *Учитель* 14(4)/1933, 257–271.
- Ђуровић, Арсен. *Космолошко трагање за новом школом: модернизацијски изазови у систему средњошколског образовања у Београду 1880–1905*. Београд: БИГЗ, 1999.
- Илић, Александра. „Школски систем, наставници и ученици у Србији 1804–2004“. *Два века образовања у Србији*, зборник радова, прир. Зоран

- Аврамовић, 109–164. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005.
- Илић Рајковић, мр Александра В. „Радна школа у Србији (1880–1940)“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за педагогију и андрагогију, 2013.
 - Илић Рајковић, Александра. „Сто осамдесет година продукције уџбеника у Србији“. *Уџбеник: стара тема пред изазовима савременог доба*, зборник радова, ур. Ана Пешикан, Јелена Стевановић, 29–52. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2019.
 - Мирковић, Милан. „Просветни савет у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929)“. *Сто година Просветног савета Србије: 1880–1980*, зборник радова, редактор Владета Тешић, 85–110. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
 - Мирковић, Милан. „Просветни савет Краљевине Југославије (1929–1941)“. *Сто година Просветног савета Србије: 1880–1980*, зборник радова, редактор Владета Тешић, 111–136. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
 - Петровић Тодосијевић, Сања. „Однос комунистичке власти према ‘старом’ учитељском кадру после Другог светског рата“. *Токови историје* 2/2016, 121–149.
 - Поткоњак, Никола. *Систем образовања и васпитања у Југославији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980.
 - Поткоњак Никола. „Допринос српских интелектуалаца утемељењу и развоју школства у Србији у протекла два века“. *Два века образовања у Србији*, зборник радова, прир. Зоран Аврамовић, 33–64. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2005.

SUMMARY

Ђурђа Максимовић

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE KINGDOM OF SCS/YUGOSLAVIA (1918–1941)

ABSTRACT: The institutional development of the school system of the Kingdom of SCS/Yugoslavia is presented in the paper. In order to adequately present the structure, we examined the normative framework, aims, and functions of the education system in the period from 1918 to 1941. Beside presenting the basic characteristics of the education system, teaching plans and programs, we took a short look at the production of textbooks and the movement for a new school in this period. The review of the education system will be followed by a presentation of certain difficulties encountered in this period in the establishment of a unified educational system of the Kingdom of SCS/Yugoslavia. At the very end of the paper, we presented a comprehensive review of the education system in the period 1918–1941 on a general level.

KEY WORDS: school system of the Kingdom of Yugoslavia, preparatory schools, textbooks in the Kingdom of SCS, military education system, development of schools in the Kingdom of Yugoslavia

In the paper, we attempted to present the institutional development of the education system of the Kingdom of SCS/Yugoslavia. We presented the structure of the education system through examining the normative framework, aims, and functions of the education system in the period from 1918 to 1941. The period of the Kingdom of SCS/Yugoslavia was marked by great material, cultural, and educational efforts. The aspiration to build a unified school system, with unified laws, was difficult to achieve. The education system was accompanied by extreme difficulties in this period, which were conditioned by different traditions, cultures, and the history of the people that lived on the territory of the Kingdom. Those difficulties grew over time and created an even more strenuous position for education and schooling.